

Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról

Szerk. FENYVESI ANNA, KIS TAMÁS és VÁRNAI JUDIT SZILVIA.
Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 285 lap

A tudományos és laikus közvélemény érdeklődése a szleng iránt soha nem volt olyan nagyfokú, mint az utóbbi évtizedekben. A magyar nyelvtudományban sincsen ez másként: sorra jelennek meg a különböző szlengszótárak és a témával foglalkozó tanulmányok (a fontosabb szótárak felsorolását l. a kötetben, 25). Az utóbbi területen kiemelkedő jelentőségű a debreceni egyetemi műhelyben szerkesztett „Szlengkutató” című sorozat, amely köteteiben — felismerve a magyar szlengkutató elméleti alapjainak hiányosságait — elsősorban a téma nemzetközi tudományos eredményeit ismerteti meg a kutatókkal. Eddig az elsőként kiadott, „A szlengkutató útjai és lehetőségei” című tanulmánygyűjtemény (Szerk. KIS TAMÁS, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.), majd VLAGYIMIR JELISZTRATOV „Szleng és kultúra” című munkája mellett (Kossuth Egye-

temi Kiadó, Debrecen, 1998.) a sorozat harmadik köteteként a szleng meghatározásáról szóló, itt ismertető tanulmánykötet jelent meg.

A téma iránti érdeklődés fokozódásának mértéjére nem kapunk sokrétű választ a kötetben. A legtöbb szerző megelégszik azzal, hogy a korábbi nyelvészeti kutatásokat elmarasztalja a szleng iránti érdeklődés hiánya miatt. A téma népszerűsége, mondhatni, divattossá válása minden bizonytalanság nélkül több összetevő egymást felerősítő hatására vezethető vissza. Feltehetően a nyelv pragmatikai szemléletének elmélyülése nem csekély mértékben járult hozzá a lexikológiai kutatások kiterjesztéséhez a szókészlet korábban bizonytalan státusának tekintett elemeire. A szleng kutatásának korábbi hiányosságait is ebből a szempontból értelmezhetjük: a sokáig szinte egyeduralkodó megközelítés a szleng szóalkotási módjainak a vizsgálata volt, ami a kérdéses jelenséget nyilvánvalóan kevésbé vonzó kutatási területté a kommunikatív szemléletű nyelvészek számára. A magyar nyelvi szleng iránti érdeklődés összefüggésben állhat azokkal a tendenciákkal is, amelyek a magyar nyelv változataihoz fűződő értékrendszerek változásában ragadhatók meg. Ezek a szétkülönbözőzési folyamatok a nyelvi változatosság felértékelődésével összhangban teszik érthetővé, hogy miért tulajdonítunk nagyobb jelentőséget a nemsztenderd nyelvi elemeknek, köztük a szleng szókészletének.

A kötet arról tanúskodik, hogy a nagyfokú érdeklődés ellenére sem volt könnyű dolguk a szerkesztőknek a közreadott anyag összeválogatásában. Ezzel magyarázható, hogy a válogatás igencsak heterogénre sikeredett: összesen huszonnégy, változatos műfajú írást foglal magába, amelyek közt szerepel hosszabb tanulmány, könyvrészlet, tankönyvfejezet, lexikonszócikkek stb. A műfaji sokszínűségből adódóan több olyan írás is olvasható a kötetben, elsősorban természetesen a lexikonszócikkek, amelyek rövid összefoglalásai a megelőző szakirodalom eredményeinek. Ez óhatatlanul egyes megközelítések bemutatásának az ismétlődéséhez vezet. Így például ERIC PATRIDGE (*Slang Today and Yesterday*. London, Routledge és Kegan Paul, 1933.) kritériumai a szleng alkalmazásának motivációjáról kétszer is felbukkannak a kötetben (igaz, egyszer rövidített változatban). Gondosabb szelekcióval a szerkesztők talán elkerülhették volna a tanulmányok átfedéseiből adódó felesleges ismétléseket.

A kötet három főbb egységre oszlik: az első fejezet (Problémavázlatok a közelmúltból) SZILÁGYI N. SÁNDOR erdélyi liceumi magyar nyelvtankönyvének „A csoportjellegű szövegek” címet viselő rövid fejezetét és PÉTER MIHÁLYnak a magyar nyelvtudományban a témáról szóló klasszikus tanulmányát közli újra (Szleng és költői nyelvhasználat).

A második fejezetben, „Mai válaszok” címmel a kötet felkért szerzőitől olvashatunk dolgozatokat, majd a „További válaszok” című fejezet korábbi, idegen nyelvből fordított írások válogatását tartalmazza. Ebben a fejezetben mutatkozik meg leginkább a kötet műfaji heterogenitása: egyaránt megtalálhatók itt önálló tanulmányok, nyelvészeti lexikonok szócikkei, könyvfejezetek, valamint szlengszótárak bevezetői.

Mivel a kötetben nagyszámú írás olvasható, amelyek közül számos dolgozat már ismerős lehet a kérdéssel foglalkozó kutatók számára, a továbbiakban mindenekelőtt a kötet második fejezetének tanulmányait ismertetem.

Mint már a kötet egészéről szólva említettem, a válogatás szempontjai nem egyértelműek, így például kevésbé indokolt az első fejezetben PÉTER MIHÁLY — egyébként könnyen hozzáférhető — tanulmányának az újraközlése. Ennek egyetlen indokaként az hozható fel, hogy PÉTER „„Húsz év múlva» (Régebbi és újabb gondolatok a szlengről)” című dolgozatában saját korábbi tanulmányára is reflektálva tekinti át a szlenggel kapcsolatos főbb kérdéseket. Ezek a kérdések a szerző szerint a következők: miből adódnak a szleng meghatározásának nehézségei? Mi a különbség szleng, argó és zsargon között? Hová sorolandó be a szleng a stílusok vagy a szociolektusok közé? Jellemző-e rá az obszcenitás? Nyelvi univerzálé-e a szleng?

Amellett, hogy a kötet dolgozataiban olvasható válaszokat megkísérlem csoportosítani — a szerzők egy-két kivétellel érintik PÉTER kérdéseit —, a tanulmányok rövid tartalmi ismertetésével együtt a jelenség elemzésének elméleti hátterére is figyelmet fordítok.

PAVOL ODALOS „Mi a szociolektus és mi a szleng?” című tanulmánya a szlengnek a nyelvi rétegződésben elfoglalt helyét elsődlegesen terminológiai kérdésnek tekinti, és a szlenget a szlovák nyelvtudományban kevésbé ismert szociolektusok közé sorolja be. A szociolektusok között a „titkosság szempontjából” különíti el az argót a szlengtől és a szaknyelvektől. A szerző dolgozatát a magyar nyelvtudományból is ismerősen problematikus nyelvirétegződés-vizsgálatok körébe sorolhatjuk, amely azzal, hogy a klasszikus hármás felosztás — köznyelv, területi és társadalmi változatok — utolsó elemének megnevezését kívánja összhangba hozni a szociolingvisztikai terminológiával, nem bizonyul igazán meggyőző megoldásnak. Hiszen a leginkább szókészleti saját-ságaikkal jellemezhető társadalmi változatokként meghatározott csoport- és rétegnyelvek a nyelv h a s z n á l a t á hoz kötődő változatok (szemben a nyelvet h a s z n á l ó hoz kötődő szocio- és dialektusokkal), és így szerencsésebb *regiszter*nek tekinteniünk őket (vö. HALLIDAY, M. A. K., *The users and uses of language*. In J. A. FISHMAN szerk., *Readings in the Sociology of Language* 139—69, Mouton, The Hague, 1968.).

KARI NAHKOLA és MARJA SAANILAHTI „A finn szleng mint nyelvi és szociális jelenség” című tanulmányukban a szlenget tekintik stilisztikai és szociális jelenségnek, egyben hangsúlyozzák, hogy a szleng nem tekinthető autonóm nyelvváltozatnak. Röviden jellemzik az általuk legfontosabbnak ítélt finn szlengeket (a helsinki, az iskolai, a katonai és a szakszlengeket, továbbá a közszlenget). A dolgozatot rövid áttekintés zárja a szleng szóalkotási módjairól, amelyeket a szerzők saját vizsgálataik alapján az észak-hämei kisváros, Virrat iskoláiban felvett adatokkal mutatnak be. A szóalkotási módok elemzése, kiegészítve a típusgyakorisági megoszlás ismertetésével, a hagyományos (prestrukturalista) elemzési módot követi.

MONA FORSSKÄHL tanulmányában (A szleng meghatározásáról) a dialógust a nyelvészeti kutatás középpontjába helyező paradigmában gondolja újra — a kötetben többektől hivatkozott — BETHANY DUMAS és JONATHAN LIGHTER által a szleng elemek azonosíthatóságához kidolgozott kritériumokat (Is *slang* a word for linguists? *American Speech* 53. 1978: 5—17), amelyek a szlenget társadalmi következményei alapján definiálják. FORSSKAHL kiemeli, hogy a dialogisztikus keretben megfogalmazott szempontok érvényesítése nem alkalmazható kontextusukból kiragadott szóalakok vizsgálatánál, de hasonló okokból a nyelvtörténeti elemzésekben sem valósítható meg.

ANNA-BRITA STENSTRÖM (A szlengtől a szlengbeszédig) a „The Bergen Corpus of London Teenage Talk” (COLT) elemzésével, empirikus nyelvi anyagra hivatkozva vonja le következtetéseit a szleng használatáról. A 13—17 éves, különböző társadalmi háttérű és iskolakerületekhez tartozó londoni diákok spontán beszélgetéseinek felvételeit elemző, diskurzusrészletekkel is szemléltetett vizsgálat arra kereste a választ, hogy az adott szituációkban milyen mértékű a szleng használata az adatközlői csoportokban. A COLT elemzési eredményei szerint a szleng-szókészlet használata a londoni középosztálybeli diákok körében nem mutat nemhez kötődő megoszlást, és jóval kevésbé gyakori, mint a laikus közvélekedés alapján gondolnánk. A szókészlet szlengelemeinek előfordulása korlátozott ugyan, de a korosztály nyelvhasználatára jellemző káromkodások, divatszavak, ún. helyettesítők (pl. *BE like 'erre ő'; GO 'ő meg'*) és pragmatikai markerek gyakorisága STENSTRÖM véleménye szerint az eddigi vizsgálatok középpontjában álló (prototipikus) szleng mellett szükségessé teszi a *szlengbeszéd* (ang. *slanguage*) terminus bevezetését. A szlengbeszéd főlérendelt fogalomként mind a szlenget, mind a káromkodásokat, divatszavakat stb. magában foglaló nyelvhasználati formaként értelmezendő. A tanulmányból nem válik egyértelművé, hogy a szerző miként határozza meg a szlengbeszéd helyét a beszélők nyelvi repertoárjában kimutatható más változatokhoz képest.

„A nyelvi (szociolingvisztikai) változó fogalmának kiterjesztése a szlengre” címmel JANNIS K. ANDROUTSOPOULOS a variációelméleti szociolingvisztika alapvető fogalmának, a nyelvi változónak az alkalmazhatóságát vizsgálja a szlengkutatásban. A nyelvi változók azonosításához kidolgozott kritériumok áttekintésével a szerző amellel érvel, hogy a szleng elemei a megelőző kutatásokban kevésbé vizsgált nyelvi változók részeit alkothatják a szóképzéstől és szóalkotástól egészen a diskurzus szintjéig.

CSERESNYÉSI LÁSZLÓ dolgozata (Esszé a szlengről) a szlenget a nyelvváltozatok típusai közül a megelőző megközelítések jelentős részével ellentétben nem társadalmi, hanem egyértelműen stilisztikai kategóriának tekinti. A szleng szociolingvisztikai értelmezése elleni legfőbb érve, hogy a szleng nem szükségszerűen kötődik társadalmi csoportokhoz vagy rétegekhez. Megjegyzendő, hogy CSERESNYÉSI — és ebből a szempontból eljárása hasonlít ODALOS-éhoz — a szociolektusokat a foglalkozás, tevékenységi forma alapján elkülönülő társadalmi csoportok jellemző nyelvhasználatának tekinti. A stilisztikai változatként értelmezett szlenget mint „játékos kontextuális átvitel (transzfer)” határozza meg (144), hangsúlyozva, hogy a definíció központi kategóriája a szleng (és a stílus) alapját adó jelenség, a „játék” fogalma. CSERESNYÉSI szerint a nyelvet racionális jelrendszerként vizsgáló nyelvészek számára a játék kategóriája nehezen illeszthető be a kutatás tárgyát a nyelvi tevékenységen kívüli álló funkciók és célok felől megközelítő paradigmába, hiszen a játék nem a tevékenységen kívüli célra irányul. CSERESNYÉSI szerint a játék kategóriája segíthet a szleng értelmezésében jelentkező nehézségek feloldásában, amelyek abban ragadhatók meg, hogy a szleng kommunikáció racionális vizsgálatát közvettsége és homályossága által kérdőjelezi meg.

Felvethető azonban, hogy a szleng kommunikatív hatékonyságának hiánya nem feltétlenül egyetemes, hiszen az egyes beszélőközösségek tagjai számára — hasonlóan a szókészlet más rétegeinek a változásához — a szleng elemei is rövid időn belül a csoporton belüli nyelvi norma részévé válhatnak. Továbbá a CSERESNYÉSI által említett társadalmi csoportok vagy rétegek sem feltétlenül azonosíthatók azokkal a kisebb beszélőközösségekkel, amelyek egy-egy szleng elemet létrehozják, fenntartják vagy akár továbbadják más közösségeknek.

A második fejezetet CSERESNYÉSI dolgozata mellett két rövidebb írás zárja, amelyek CONNIE EBLE és VLAGYIMIR JELISZTRATOV tollából származnak. EBLE a szleng társadalmiságát hangsúlyozva tesz kísérletet a fogalom meghatározására (A szleng meghatározásáról), míg JELISZTRATOV (A szleng mint pszichológia) korábbi, a Szlengkutatásban megjelent kötetének egyik gondolatát fejti ki röviden. A két utóbbi tanulmánnyal kapcsolatban is felvethető a kérdés, hogy mi indokolta szerepeltetésüket a kötetben, mivel egyrészt a következő fejezetben olvasható EBLE egyik korábbi dolgozata „Szleng” címmel, amelyben a szerző szlengdefiníciójának bővebb kifejtését is olvashatjuk, másrészt JELISZTRATOV dolgozata sem jelent újdonságot a magyarul is olvasható, „Szleng és kultúra” című munkájához képest. (JELISZTRATOV utóbbi munkájáról értékes kritikai megjegyzéseket olvashatunk PÉTERNEK a kötet számára készített újabb tanulmányában, l. 34—6, valamint a sorozat első kötetében, l. SZÍÚT. 208—12.) De a második fejezetben megjelent dolgozatok elkészítésére felkért szerzők tanulmányai mellett a „További válaszok” című fejezetben szereplő, különböző forrásokból származó írások kiválasztásának szempontjai sem egyértelműek.

Nehezen értelmezhető például, hogy miért olvasható a kötetben egy-egy dolgozat az argó és a zsargon meghatározásáról, mikor a megelőző fejezetekben számos szerző kitér a két jelenség és a szleng egymáshoz való viszonyának kérdésére. Ugyanígy felvetődik a kérdés HAVILAND FERGUSON REVES „Mi a szleng?” című dolgozatát olvasva, amely az amerikai lexikográfia 1828 és 1925 közötti szlengmeghatározásait gyűjtötte össze (REVES tanulmánya eredetileg 1926-ban jelent meg). A szerző ugyanis az idézett definíciókban az általa kielégítőnek tartott felfogást számon kérve teljesen történetietlen szemléletről tesz tanúbizonyságot, kísérletet sem téve arra, hogy a szleng hosszú ideig tartó illegitimitását ne az általa bírált szótárírók egyéni ízlésének a számlájára írja.

Emellett a nyelvészeti lexikonok szócikkeinek közreadása sem bizonyul szerencsés megoldásnak: a műfaj jellegéből és terjedelmi korlátaiból adódóan nincsen lehetőség az egyes kérdések elmélyültebb kifejtésére, csak felületes áttekintésükre. Ugyanígy a tudományos ismeretterjesztés körébe tartozó ANDERSSON—TRUDGILL-könyvfejezet sem vállalkozhat arra, hogy például részletesen kifejtsen, miért nem tekinthetjük a szlenget regisztratumnak. Ugyanakkor mindenképpen üdvözlendő, hogy olvashatók a válogatásban olyan klasszikusnak tekinthető szerzők, mint ERIC PATRIDGE és JESPERSEN írásai is.

A tanulmánygyűjtemény a szerkesztők eredeti szándéka szerint a szleng fogalmi meghatározásának különböző megközelítéseit volt hivatott bemutatni. A felkért szerzők közül többen azonban nem vállalkoztak ilyen típusú elemzésre, és dolgozatukban implicit szlengfogalommal a háttérben mutatták be a szleng egy-egy aspektusáról szóló vizsgálataik eredményeit. Ez mégsem vált a válogatás hátrányára, hiszen nem csak a szlengre jellemző módon tekinthető magától értetődőnek, hogy sem a kötetben olvasható definíciók, sem a téma egyes szempontjait vizsgáló dolgozatok nem azonos jelenségek halmazát írták körül. Erre bevezetőjükben a kötet szerkesztői is figyelmeztetnek: „[n]em várható tehát, hogy sorozatunk e harmadik kötete *megválaszol*ja a szlengkutatás egyik legfontosabb kérdését; talán még annyira sem, amennyire egy ilyen tematikus gyűjtemény alapján remélhető lenne. Pusztán kisebb-nagyobb érvényességi körű *válaszokat* ad” (5). De éppen ezeknek a válaszoknak a sokszínűségében ragadható meg az a lehetőség, hogy a magyar nyelvi szlengkutatás is több irányból határozza meg vizsgálati területét.

BODÓ CSANÁD